

Garaýym türkleri

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Garaýym türkleri KARAİM TÜRKLERİ

■ Karaim İsmi ve Anlamı

Karaim ismi, Karaim dilinde Karay, çoğulu Karaylar, Arapçada Kara'im, Rusça ve Lehçede Karaim, Fransızcada Caraime'dir.[1] Ayrıca, pek çok ansiklopedi ve ilmi eserde bu isim, 'Karaite' şeklinde geçmektedir.[2] Bernard Lewis'e göre, Karaim ismi ilk defa 9. yy.'da İran ve Irak'ta ortaya çıkan bir Musevi adıdır.[3]

Bugün, Karaim isminin İbranicedeki 'kara'- (okumak) kökünden görüşü yaygındır. İbranicedeki 'karai' formunun ve çoğulu 'Karaim'in edebi olarak kabul edildiğini, yalnızca Eski Ahit'in Kutsal Kitabı okuma otoriteleri ifade etmektedirler. Karaim ismiyle ilgili benzer bir açıklama, L.Nemoy'un son çalışması Karaite Antohology'de[4] ileri sürülmüştür. Bu da, 'kara' kelimesinin 'çağırarak, davet etmek' teriminden türediğidir. Bu sebeple Karaites Müslümanların hareketlerine davet için kullandıkları (Arapça da'i, çoğulu du'at) benzeri bir kelime olan Şia 'çağırıcılar, misyonerler' anlamlarını vermektedirler.

Üçüncü izah ise, 'Uzman Kitap Okuyucuları'nın Karaimlerin önceki kutsal kitaba ait yorumlarını ima ederek Arapça 'karra', çoğulu 'karra'un' ismiyle bağlantı kurmaktadır. Tüm bu türetmeler az ya da çok tahminidir ve etimolojik olarak net izahları yoktur.

Simeon Starikov, 'Kırımlı Karaimler Hakkında' isimli yazısında Karaim isminin Türkçe bir kelime olan 'Karam' kelimesinden türediğini söylemektedir. Prof. R.A.Vvdensky başkanlığında 1953'te derlenen Sovyetler Ansiklopedisi, Karaimlerin ve Yalta insanının ilkel çağ Kırım yerlilerinin torunları olduklarını da şiddetle reddeder. Çok meşhur bir etnograf ve antropolog olan A.A.Baskakov, bu azınlık topluluğun üzerinde senelerce

yaptığı incelemeler sonucunda, Karaimlerin bilinmeyen ve eski dönemlerde Kırım'a gelen bir halk olan Kimmerlerden türediğini söylemiştir. Bir zamanlar, Kimmerler bu bölgede barınmıştır.[5] Bu da, 'Karam' kelimesinin Kimmerler ile alakalı olduğunu gösterir olsa gerek.

Bugün bu mezhebe mensup olan topluluğun büyük çoğunluğu Türk asıllı olup, kelimeyi tekil kalıbı ile 'Karay', çoğul kalıbı ile 'Karaylar' şeklinde söylemektedirler. Karai kelimesinin sonundaki 'i' sesini, kendi dillerine uygun olarak 'y' sesine çevirerek telaffuz etmektedirler. Karaim kelimesindeki '-im' eki, İbranicede çoğul eki olduğu halde, bazı İngilizce eserlerde 'Karaïms' şeklinde yazılarak tek bir kelime, bir İbranice çoğul eki '-im', bir de İngilizce çoğul eki '-s' aynı kelime kullanılmaktadır. Yine bazı Türkçe eserlerde 'Karaimler' ifadesi kullanılarak, İbranice çoğul eki '-im' ile beraber Türkçe çoğul eki '-ler' yanyana getirilmektedir.[6]

■ Karaim Türklerinin Bugünkü Yaşadıkları Yerler

Karaimler, bugün başta Litvanya olmak üzere, Kırım, Mısır, İsrail, Amerika, İsviçre, Fransa, İngiltere, Belçika, Kuzey Afrika, İspanya, İran, Ermenistan, Kafkasya, Güney Rusya ve İstanbul'dur.

■ Karaim Türklerinin Kökenleri

Karaim ismi, Karaimlerin köklerini açıklamakta yetersiz kaldığından, onların soylarını belirlemek amacıyla haklarındaki diğer kanıtları da dikkate almak gereklidir. En önemli delil, Kıpçak-Türk grubuna ait olan Karaimler tarafından bugüne kadar konuşulan dilde saklıdır. Ayrıca, Karaim folkloru ve Türklerin diğer eski gelenekleri de konuyla ilgilidir.[7]

Dilleri, Türkçe ve Eski Ahit'in sözleriyle olağanüstü bir birleşim olan Kırım Karaimlerinin yaşam tarzı, geçmişte Hazarlar ile olan benzerliğiyle de dikkati çekmektedir. 1846'da, tanınmış oryantalist V. Grigoriyev, Karaimlerin kökenlerinin Türk Hazarlar olduğuna ilk kez dikkati çekmiştir.

Bu görüş, Rusya'daki Karaimlerin kanuni durumlarının hükümleriyle ilgili olarak Rusya Yüksek Komisyonu tarafından da 1862 yılında Rus İmparatorluğu bünyesinde Karaim adı resmen kabul edilmiştir. Bu terim, I.Krachkovski, V.Smirnovet isimli oryantalistler tarafından da kullanılmıştır.

V.Grigoriyev, Kırım Karaimleri ile ilgili olarak çalışan etnografların Polonya, Almanya, Rusya ve diğer ülkelerin sanat eleştirmenlerinin, antropologlarının sonuçlarını çok önceden görmüştür. Hazar ve Kırım dönemi üzerinde, özellikle Karaitic devrede yoğunlaşmış olan V.Alexseev, T.Kowalski, A. Zajaczkowski, Prof. M.Moreiovski, K. Dzini çalışmalarında onları, Sarmatlarla ilgilendirmektedir. Bu görüşü, I.Chekanovski, B.Adler, S.Şapşal, N.Baskakov ve diğer bilim adamları paylaşmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde yaşayan halklarla ilgili bazı çalışmalarda Karaimlerin Türk kökenli oldukları Sovyetler Birliği'ndeki Milliyetlerin Listesi, 1927, Sovyetler Birliği'nin Avrupa Bölümündeki Halklar, 1964 gibi resmen ifade edilmiştir.

Araştırmacılar, Karaimlerin Hazarlarla aynı kaynaktan oldukları hususunda hemfikirdir. Kendileri ve antropolojileri, folklor ve dillerinin özellikleri yoluyla verilen hükümler, Karaimlerin yine Hunlarla Kırım'a ulaşabilen (Kireis, Kereites vb. telaffuzundan dolayı) eski Karaimlerin bir kolu olduğu yolundadır. Aşağıda verilen örnekler, bunu kanıtlar niteliktedir. Karaimlerin Sarıbaş, Cigit gibi eski soy isimleri, Karaitic antropolojiden bugüne kadar ulaşagelmiştir. Karaim etnolojisine, Türk akraba ve kabilelerinden katılma Birhe, Boryu, Duvan, Kara, Karga, Kırk, Naiman, Sarı, Uzun, Herkes, Hun ve diğer soy isimleri yoluyla bu bağlantı kurulabilmektedir. Onlar, Kırgız, Kazak, Kırım Tatarları ve diğer Türk halklarıyla genel kökleri itibariyle aynıdırlar.

Karaimler bazen, Kırgızlar olarak da adlandırılmıştır.[8] V. Alexseev,[9] basit kronikal araştırmalarda, modern Karaimler ve Hazarlar arasında devamlılık kurmuştur. Eğer biz Kırım, Karaim ve Hazar kafataslarını karşılaştırırsak, Hazar ve Kırım bölümleri arasında Karaimleri merkezde görebiliriz.[10]

Araştırmacıların bir kısmı, Kırım Goths'un etkisiyle bazı Karaimlerde görülen mavi renkligözleri açıklamaya çalışırlar.[11]

Sonuç olarak, Kırım Karaimleri (Karaïs), Hazar kabile birliklerinin ve Hunların kalıtımıyla Karaimlerin eski kolunun atalarıdır. Bunlar, Sarmat-Alan ve kısmen Gothlar içinde asimile olmuşlardır.

Karaimler, kendi etnik kimliklerinin ve Türk halklarıyla olan akrabalıklarının farkındadırlar.[12]

■ Karaim Türklerinin Tarihi

Türk asıllı olduğu ve 14. yy.'dan önce Kırım'a yerleşmiş oldukları bilinen Karaimlerin yoğunluğunun umumiyetle Hazarlar olduğu da düşünülmektedir. 10. yy.'da Hazar İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra onlar hakkında hiçbir şey duyulmamıştır. Genellikle, bunların asi Kuman-Kıpçak ordusu tarafından yıkıldığı ve topraklarının 13. yy.'ın başlarında gerçekleşen Moğol istilasından önce Kıpçakların eline geçtiği farz edilmektedir.

Linguistik deliller, modern Karaimler ile Kıpçaklar arasında yakın bağların olduğu, dini deliller de Hazarlarla bağlantılarının olduğunu savunan görüşü desteklemektedir.[13]

Karaimcede gün isimleri, hem Eski Türkçe ve Hristiyan Türkler hem Müslüman ve Musevi Türklerin dilinde eski şekillerindeki gibi korunmuştur. Hatta, pazar ve pazartesi, Karaimcede yex-k'un, yex-bask'un, edebiyatta 'mübarek gün sonrası' olarak, Türk halkları için Hristiyan misyonerler tarafından Kuman Türkçesine çevrilmiştir.

Kafkas dilinde, Halicz'de 'ayne', Troki'de 'baraski' olarak adlandırılan Cuma, Bizans Grekçesinde paraski, paraskebi', İran Farsçasında 'adne, azne', Huvashes'te 'erne-kun' olarak adlandırıldı. Cumartesinin adlandırılmasında ise, bir Musevi unsuru olan 'şabat' kelimesi esas alınmıştır. Karaimlerde 'şabat-k'un', benzer olarak Kumanlar ve hemen hemen Kafkasya'daki bütün etnik gruplarda (Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar), 'şemat, şumat, şavat' olarak adlandırılmıştır.[14]

Karaim Türkleri hakkında tartışma götürmeyen tarihi gerçeklerden biri 14. yy.'da Kırım'da yaşıyor olmalarıdır. İkinci gerçek de (Karaim rivayetlerine göre), yine 14. yy.'da 483 aileden oluşan bir grubun Kırım'dan Litvanya Grand Dükalığı'na göç etmiş olmaları ve Dükalık'ta Troki, Vilna (şimdiki Trakay ve Vilnius, her ikisi de Litvanya'da) ile (bugün Ukrayna sınırları içinde bulunan) Lutsk ve Haliç'e yerleşmeleridir.

Grand Dükalık ve Kırım'daki Karaimler içine kapanık, birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bir topluluk oluşturdular. Kendi aralarında evlendiler ve günümüze kadar din, dil, örf ve adetlerini korumayı başardılar.

20.yy.'da, Karaimlerde dağılmalar başladı. Bir kısmı Moskova'ya, bir kısmı St. Petesburg ve Varşova'ya göç etmiştir. Sayılarındaki eksilme, dillerinin durumunda da bir zayıflığı beraberinde getirmiştir. Çünkü, Karaimler günden güne Rusça, Lehçe ve hatta Kırım Türkçesini ana dil olarak kabul etmeye başlamışlardır. Ancak yine Musevi bir Türk boyu olan Kırımçakların aksine Karaimler (1941-1944) Alman işgalini çok az kayıpla atlatmışlardır.

Çünkü, Litvanya'da bulunan Karaim Din Kurulu Başkanı Haham Hacı Saray Şapşal, Nazi yetkililerine, Karaimlerin Yahudilikle sadece dini bağlantılarının olduğuna ve etnik olarak tamamen ayrı bir ırka mensup bulunduklarına inandırmayı başarmıştır. Savaş sonrasında da Karaimler şanslıydı. Kırım Tatarlarının hemen hepsi sürgün edilirken, Karaimler Kırım, Moskova, Leningrat gibi bulundukları yerlerde kaldılar.[15]

Bugünkü nüfusları, Karaimleri endişelendirmektedir. Bu problemin çözümü insani ve milli bir çaba istemektedir.[16]

■ Karaim Türklerinin Hayat Tarzları

Karaimler eskiden; çiftçilik, sığır üreticiliği, askerlik, gemi sürücülüğü, el becerileri, diğer küçük mesleklerle uğraşmışlardır.

Karaimler, Hazarların mevsime dayalı hayat şartlarını devam ettirmektedirler. İlkbaharda üzüm bağlarına ve bahçelere doğru

yola çıkan Karaimler, sonbaharda sürekli oturdukları yerlere dönmektedirler. Kışın farklı mesleklerle uğraşırlar. Karaimlerin meslekleri soy isimlerine yansımıştır; çoban, avcı, yabani hayvan avcısı, çiftçi, ağaç kesici, arıcı, sütçü, biracı, aşçı, arabacı... vb.

Karaimler, iyi çiftçi olarak bilinmektedir. Bahçeler ve üzüm bağları, nehir kenarlarındaki vadilerdedir; Al'ma, Kaha, Salgir, Karasu.

Atlara son derece düşkün olan Karaimlerin askeri mesleklerde itibar sahibi oldukları bilinmektedir. Karaimlerin yaşantısıyla, diğer Türk boylarının yaşantısı arasında benzerlikler vardır.

Onların aile büyüklerine ve akrabalarına karşı boyun eğmeleri, saygıda kusur etmemeleri dikkate değer bir özelliktir.[17]

■ Karaimlerde Din

Karaizm, Irak'ta Ebu Cafere'el Mansur'un halifeliğinde, 754-775 yılları arasında, Talmud'a karşı bir hareketle kurulmuştur.[18] Arthur Koestler, "On Üçüncü Kabile" adlı eserinde ise, Karaizm'in önce İran'da ortaya çıkıp sonra dünya Yahudileri arasında yayılmış, özellikle Küçük Hazarya'da (Kırım) rağbet görmüş bir temel ilke Yahudiliği olduğunu belirtmektedir.[19]

İlk Karaim öğreticisi ve yazıcısı Basralı Anan Ben Davut'tur. Başlangıçta Anan'ın yandaşlarına "Ananniler"[20] denilmiştir. Ancak, 9.yy.'da Karaim adını almışlardır. Bu ad, onların ilimlerinin temelini teşkil etmektedir. Karaim sözü, İbrani dilinden alınmadır. Aynı zamanda Sami "qara" telaffuzu, Arapça "Karaim" sözünün anlamını ifade etmektedir. Ayrıca dini meselelerde yalnızca Kitab-ı Mukaddes'te (Eski Ahit) "okuyan" karşılığında kullanılmaktadır. Karaim dini, duygu dünyasında gelişen felsefe ile tabiat ilimlerine yönelmiştir.

Bu açıdan Karaim inancı, yeni dönemlerde Reformun oynadığı rolü yüklenmiştir. Karaim dininin kuruluşu ve gelişiminde İslam'ın büyük tesiri olmuştur. Özellikle 8. yy.'da, İslam dünyasında kurulan dogmatik-felsefe-mütekellimler ve ritüel-

kanuni Hanefilerin/Hanefi mezhebi tesiri altındaki Karaim dini, ritüel-kanuni alanda kendi yapısını kabullenerek analoginin kuruluşunda kıyas ile sonuç kurallarını bulmuştur. Aynı zamanda tüm insanlığın onayladığı, Tevrat'la çatışmayan bazı gelenekleri de içine almıştır. Bu prensip, İslam dininin ritüel-kanuni iki temel unsuru, hadis ve icmaı andırmaktadır. Karaim ritüellerinde, insanların ayakkabısız bir şekilde kutsal yerlere girmesi ve ibadet etmesi, dua yerlerinin çok temiz tutulmaya çalışılması, gibi yönleri İslam'ı andırmaktadır. Ayrıca, İslamiyet'in tesiriyle "hutbe" alınmış ve bunda halifenin adı anılarak mukaddes yerler olan Mekke-Medine ve Kudüs'e hayır dua yerleştirilmiştir.

Karaim dininin bir başka yönü de, Hz. İsa'yı ve Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmiş olmasıdır.[21]

■ Karaylar tarafından kabul edilen inancın kuralları şunlardır:

Yaratan Tanrı/Tenri Yaratuvçu/sonsuzdur.

Tanrı'nın tekliği ve gücü, hiçbir yaratık tarafından eşitlenmez ve insanlığın aklına sığmaz.

Var olmuş olan her şey, meleklerden başlayıp en alt düzeydeki yaratığa kadar bütün varlıkların hepsi Tanrı tarafından yaratılmıştır.

Tanrı'nın koruması, her varlığın üstündedir.

Tanrı, Musa'nın peygamber ruhuyla birleşti ve onunla buyruklarını gönderdi.

Tevrat-ı Şerif ve ondaki Tur-ı Sina'da verdiği Evamir-i Aşere ekmeldir. Ne değiştirilebilir ne de bütünlenebilir.

Peygamberler, daima Tanrı ruhuyla esinlenmişlerdir.

Tanrı, her insan için iyiliklerine ve kötülüklerine göre armağan veya ceza vermeyi ve onu suçlamayı buyurmuştur.

Ölüleri suçlama Kıyamet Günü olacaktır.

Davut'un soyundan Tanrı'nın gönderdiği Mesih ile dünya kurtulacaktır.[22] Karaizm, altın çağını 7 ve 12. yy.'larda yaşamıştır. İranlılar, Araplar, Yahudiler, Iraklılar ve Türkler arasında kabul edilen Karaizm, 8.yy.'dan önce Kırım'a

ulaşmıştır. Daha sonra ise Hazarlar arasında yayılmıştır.

Rusya'da, sadece Kırımli Karaim Türkleri ve Astrahan kenti ve Kuzey Kafkaslar'ın Geniş Kazak köylerinin yerlileri olan Ruslar tarafından kabul edilmiştir.

Karaizm'in esas prensibi, Kutsal Kitap'ın özgürce çalışılmasının gerekliliği ve başkalarının düşüncelerine dayanmadan kişilerin kendi akıl gücüyle yaratıcıyı anlamaya çalışmasıdır.

Karaim tapınakları -kenesas- (Altar) Mihrap ile birlikte güneye yöneltilmiştir. Binaların kuzey kısımlarındaki balkonlarda setler vardır ve bunlar kadınlar için ayrı girişler oluşturur.

Halk, Tanrı'yı eski kutsal Türk ismi olan 'Tengri' olarak adlandırır. Tatiller, Eski Ahit'te gerçekleşir; Easter (Paskalya), Trinity (Baba-oğul-kutsal ruh) pazar günleri kutlanır. Değer verdikleri İncil'e göre, bugünü düzenlerler. Tanrı'nın emirlerini saygılı bir biçimde yerine getirmek için cumartesiye seçmişlerdir. Karaim Türkleri, düzenli olarak oruç tutarak, orucun son günü kurban keserler.[23]

Karaimler, günde iki defa ibadet eder. Sabah ve akşam yapılan bu ibadetlerde, Zebur'dan dualar okunmaktadır.[24]

Karaimlerde, çocuğun doğduktan sekiz gün içerisinde sünnet edilmesi ve sünnetin Musevi bir mümin tarafından yapılması gerekliliği vardır.[25]

Karaim mezhebinde, zekat ibadeti vardır. Talmudist Yahudilikte sadece hayvanlardan ve yetiştirilen mahsulden zekat alınırken Karailik'te madenler hariç, her türlü malın ve hayvanın onda bir nispetinde zekatı vardır.[26]

Karailik'te, Siyon'un önemi çok büyüktür. İlk devir Karaimlerinde en büyük amaç, İsrail'in kurtarılması, Siyon Dağı'ndaki Süleyman Mabedi'nin yeniden inşa edilmesi ve İsrail Devleti'nin yeniden kurulması idi. Daha sonraları bu amaç onlarda gederek zayıflarken, Talmudist Yahudilerde güçlenmiştir. Dolayısıyla Karaimler, Kudüs'e gitmek ve Süleyman Mabedi'ni ziyaret etmek istemektedir. Anan ben Davut'un sonunda Kudüs'e giderek oraya yerleşmesi, Karailere hedef olarak Kudüs'ü göstermiş olmaktadır. Bu arzularını

gerçekleştirmek isteyen birçok Karaim; Avrupa, Amerika, Kırım, İstanbul vb. yerlerden İsrail'e gitmekte ve Kudüs'teki kutsal yerleri ziyaret etmektedir.[27]

İslamiyet'te olduğu gibi Karailik'te de kısas vardır. Karaimler, insanın işlemiş olduğu suçun cezasını aynen çekmesini istemektedir.[28] Karailik'te "Çoğu yasak olan şeylerin azı da yasaktır" hükmü vardır.[29]

Karaimler, ölülerini defnederken onların yüzlerini Kudüs'e doğru çevirirler.[30] Rusya'da devrimden önce 20 tane Kenesa bulunmaktaydı. Bunların 11 tanesi son faal tapınağın 1959'da Evpatoria'da kapatıldığı Kırım'daydı. Çuft Kale ve Evpatoria'daki ana Kenesalar şimdi çok kötü bir durumdadır. Kenesa binaları Kiev, Kharkov, Simferopol, Sevastopol ve Backhisarai'de korunmuştur. Fakat, onlar kendi amaçlarında kullanılmamışlardır. Bugün, sadece Litvanya'daki Kenesalar gerçek işlevlerini yerine getirmektedir.[31]

■ Karaim Türklerinin Edebiyat ve Folkloru

Karaimlerin şarkı, türkü, şiir, atasözü, masal, bilmece, hikaye, gelenek ve görenek gibi bütün kültür ürünleri incelendiğinde, bu kültürün diğer Türk boylarının kültürlerinden farklı olmadığı açıkça görülmektedir.

Karaim türkü, şarkı, ninni ve atasözleri, Türk motifleri ile doludur.[32] Karaim halk yaratıcılığının başka ürünlerinden biri 'sekirme yoraları' adıyla tanınan, yordamına uygun olarak bedenin değişik aza ve bölümlerini titretme temeline dayanmaktadır. Bunlarda, halka ait karakterde birçok uygulama ve inançlar saklanmaktadır.

Düşlerin yol gösterici anlamı, değişik halklarda olduğu gibi 'tabirname'nin yaygınlaştığı Yakın Doğulular arasında da bulunmaktadır. Karaimcede bunlar 'tüş yoraları' adını taşımaktadır.

Karaim folklorunda Türk tekerlemesinin karşılığı olan 'yomak başı' adlı alaycı masal girişleri görülmektedir. Karaimlerde, ayrıca 'tapmaca' denilen bilmeceler de bulunmaktadır. Troki Karaimleri buna 'tabuşturma' demektedir.

Karaim folklorunda birçok göreneklere bağlı biçimler ve deyişler, günümüze kadar ulaşmıştır. Örnek olarak doğal kayıplar (ölüm) için ‘baş için’ dendiğini gösteren Karaim göreneklere gösterilebilir. Bu genel insanlık düşüncesini belirten mali yitirmeleri sağlığın ve insan hayatının bedelidir, anlayışındaki görenek diğer Türk halkları arasında da bilinmektedir. “Başımıza gelecek, malımıza gelsin” Türk anlatımı buna bağlanmaktadır.

Karaimler arasında geniş alanlara yayılmış bir başka görenek de, çocuğun doğumundan önce ona isim verme yasağıdır. Bu yasağı, sıkı bir şekilde uygulanmaktadır. Aileye yakın akrabalar, dünyaya gelecek olan çocukla ilgili olarak sadece kendi aralarında konuşurlar. Bu gelenek, Türk halkları arasında da bilinmektedir. Buna en güzel örnek, “Doğmadan oğlana ad verilmez” atasözüdür.

■ Karaim Folklorundan Örnekler

○ Yomakbaşı’ndan:

Zaman zaman ekende, pire ber ekende
Deve dellal ekende, suv-sığır katır ekende
Men on beş yaşında ekende, babam eşikte bala ekende
Men babamın beşiğini tıngır mıngır tebretkende
Kaplu kaplu bakalar kanatlandı uçmağa
Denizde bir ateş tüşti
Balıkların sırtı pişti

○ Seğirname’den:

Adam alının sağ yanı sekirse-istedigin bula ve muradına ere.
Dili sekirse-cenk ede, duşmanlar duşmanlık ede, cefa çeke.
Sol eli sekirse-ululuk ve devlet bula.
Eki dizi birden sekirse-hareket ede ya bir yerde otura.
Sağ omuzu sekirse-beglik ve rahatlık bula.

○ Tabirname’den:

Eger tişlari tüşadır-hem yuvahlarından hem süvarlarından

ölarlar.

Yuvunsa köz suvlarda hem tengizda-biyanç.

Körsa tüşünda balıhlar hem kiçi börüler-köp yamgurlar anlatadır.

Yamğurnu körsa tüşünda-yahşı habar kelir.

○ Atasözleri ve Deyimlerden Örnekler:

Ah ahça kara künga kerak.

Balıh başından sasıyt.

Keziniz yarıh.

Tenri korusun betardan.

Teva boynuy kıngır ne menda tüz.

Yahşı ana sıy kıza.

○ Bilmecelerden Örnekler:

Bir eşik beş teşik: “Baş”

Sandığığım açıldı al yipeci saçıldı: “Yuku”

Yapusu sudan gendisi nurdan: “Göz”

Yeşil yaprak sallanır sallandıkça allanır Kızarmış al al olmuş
cümle ona hoşlanır: “Alma”

○ Türkülerden bir örnek:

• Düğün Türküsü

Ağlama kelin ağlama

Toyun bolur yar yar

Hocağa çıkkın kızlarnın

Sert kaynadı bolur yar yar

Ak balçıktan sılanğan

Ana babanı ansa

Üyin bolur yar yar

Faydası bolur mı yar yar

Karaimlerde saklanan maddi kültürden en dikkate değer olanı,
bayram günlerinde hamur yapmaya yarayan “talkı” adlı
malzemedir. Mişerlerde Tomboy çevresinde “talka filariz”,

Kazan Tatarlarında “talkı” kenevir filarizleyen malzemeler, Kafkas Karaçaylarında “talki” deri tabaklamaya yarayan madde demektir.

Karaim yemekleri de, hiç şüphesiz Türk kökenlidir. Etimolojide bunlar açıkça görülmektedir. Mesela, “katlama” birkaç yufkadan oluşan peynirli hamurdur, ‘kat-’ dan, katla-katlamak. “Yayma” (pide), yay-dan, dahi yaymaç. “Kıyma” (patatesle doldurulmuş sucuk) ‘kıy’ dan. “Umaç” (suda sütle pişirilen avuçta ovularak ufalanmış hamur parçaları) ‘uv-/oğ-’ dan.

Karaim yemeklerinde “katmağ” denilen helvanın da mühim bir rolü vardır. Bu helva, önemli günlerde, aile toplantılarında, neşeli ya da yas tutulan merasim günlerinde yenilmektedir. Ama, yas günlerinde “kara helva” yenilmektedir.[33]

Karaim halk sanatında, işleme ve örme sanatları dikkate değer özellikler taşımaktadır. Dokuma ve işlemelerde Türk halklarının karakteristiğini taşıyan geometrik süslerin Turan sanatının hususiyetinde İran’da yayılmış hayvan ve bitki motiflerinin ağır bastığı stilin karşıtlığında olduğu bilinmektedir.[34]

■ Karaim Türkçesi

Bugün konuşulan veya 20. yy. başından itibaren yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerini sınıflandırmak üzere, genellikle kabul edilmiş üçlü etnik tasnifte (Oğuz, Karluk, Kıpçak), Kıpçak lehçelerini geniş bir grup teşkil eder. Coğrafi tasnifte, Kuzeybatı Türkçesi veya bazen sadece Batı Türkçesi, fakat çoğunlukla da Kuzeybatı Türkçesi şeklinde adlandırılan bu grup, tarihi ve kavmi adlandırmalarda hep Kıpçak grubu olarak kabul edilmiştir. İşte bu Kıpçak grubuna dahil olan Türk lehçeleri şunlardır:

I. Karadeniz-Hazar bölgesi

Karaim (Karay)

Kırım-Tatar

Karaçay-Balkar

Kumuk

II. İdil-Ural bölgesi

Tatar

Başkurt

III. Aral-Hazar bölgesi

Kazak

Karakalpak

Nogay

Kırgız.

Bugün Litvanya'da Troki (Trakai), Vilnius (Vilno) ve Ponevezis (Ponevej) şehirlerinde; Ukrayna'da Luck (Lutska) ve Halicz (Galiç) şehirlerinde; Kırım'da Gözleve (Yevpatoriya) ve Bahçesaray civarında; Polonya'da Gdonsk, Varşova, Wroclaw, Opole bölgelerinde dağınık bir cemaat halinde yaşayan Musevi Karaim Türklerinin konuştukları ve edebi bir dil olarak kullandıkları bu lehçeyi, bugün daha ziyade sözlü edebiyat ürünleriyle izlemek mümkündür.

Tarihleri bakımından Hazarlarla bağlı oldukları iddia edilse dahi, Hazar dili için elimizde, bazı şahıs adları, yer adları, unvanlar ve Köktürk (Göktürk) benzeri üç harfle yazılmış tek bir yazıt dışında, pek bir şey olmadığı için bu birleştirme dil bakımından şimdilik yetersiz kalmaktadır. Buna rağmen Karaimce, tipik bir Kıpçak lehçesidir. Sadece, cümle kuruluşunda, tıpkı Gagauz lehçesinde olduğu gibi Slav tesirleri göze çarpmaktadır.[35] Fakat, Nikolay Baskakov, *"Nekotorie Nablyudeniya Nad Sintoksisam Karaimske Yazıka"* (Karaim Dili Sözdizimi Üzerinde Bazı Müşahadeler) adlı eserinde, Karaim dilinin gramerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Karaimlerin köklü bir edebiyata sahip olduğunu ve pratikte Karaimcede öge sıralaması serbestliğinin olduğundan bahsetmiştir.[36]

Bu öge sıralama serbestliğinin iyi bir konuşma için kullanıldığını söyleyen Baskakov, bu özelliğinden dolayı, Karaimcede Slavyan dillerin etkisi olmadığını belirtir. Ayrıca, öge sıralama serbestliğine, genelde Türk konuşma

dilinde rastlandığını belirtir.[37]

Başlangıçta Karaimce, İbrani alfabesiyle yazılmaktaydı. Fakat, 20.yy.'dan bu yana Latin ve Kiril harfleri de kullanılmaya başlanmıştır. Latin harflerinin iki versiyonu bulunmaktaydı: Litvanya dilinde kullanılan Panivij/Panaveyiş, Lehçede kullanılan Lutsk, Haliç ve Vilna/Vilnius. Allworth, bir 1927 öncesi ve bir de 1927 sonrası için iki Latin alfabesi hazırlamıştır (Nationalities of the Soviet East). 1930'larda Lutsk'ta Latin harfleriyle birkaç yayın yapılmış, fakat o tarihten itibaren hiçbir şey basılmamıştır. Bu Sovyet yayınlarında Kiril harflerine dayalı bir transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Polonya'da hâlâ Latin transkripsiyonu kullanılmaktadır.[38]

Bugün, Kumancanın en yakın halefi ve devamı, eski Lehistan-Rusya hudutlarında oturan Karaimlerin dili olan Karaimcedir. Özellikle eski Lehistan'ın Vilna, Troki, Ponevezis'te oturan Karaimlerin dili, Lehistan'ın güneyinde oturanlardan daha fazla eski Kumancaya yakındır. Kırım Karaimlerinin dili de, eskiden 14. y.y. sıralarında, herhalde Lehistan'a göç etmiş olanlar ile müşterek bir lehçe olmuştur. Fakat, bugün Kırım Karaimlerinin dili, bir taraftan Kırım Tatarcasına, diğer taraftan da Kırım'ın Osmanlı unsurlarına benzediğinden, kendi özelliklerini, böylelikle eski Kuman lehçesi izlerini de aşağı yukarı kaybetmiştir.[39]

Kafkasya'da oturan Balkar ve Karaçayların lisanı, Karaimlerin diline çok benzemektedir. Fakat, bugün hiç değişmemiş eski lisanı ancak Lehistan ve Litvanya'da yaşayan Karaimler muhafaza etmektedir.[40]

Karaimce, Moğol öncesi dönemde (13. yy. öncesinde), şekillenmiştir. Codex Cumanicus ile önemli benzerlikler arz etmektedir. Karaimlerin ibadet dili İbranicedir. Fakat, Tevrat'ın Karaimceye çevirisi (muhtemelen 10. yy.'da) yapılmıştır. Dini terimlerin birçoğu Arapça ve Farsçadır. Bu, yapılanma döneminde, İslam'ın etkinliğini göstermektedir (cemaat, kudret ve din gibi). Ayrıca Karaimcede önemli ölçüde, İbranice unsurlar da bulunmaktadır.[41]

Karaimlerin kaynaklarına ait en önemli delili, dilleri teşkil

etmektedir. Karay dilinin verilerinden anlaşıldığına göre Karaimler, Eski devir ve sırasıyla Bulgar, Hazar, Uz-Peçenek ve Kıpçak- Kumanlardan kaynaklanıp yeni bir nitelikle karşılıklı alışverişler sonucu ortaya çıkmıştır.[42]

12. y.y.'da Haham Petahia'nın Karadeniz'in kuzeyinde kalan Karaim topraklarına kadar Kedar ülkesi dediği gibi, Karaimlerin eski diyalektlerine de "Kedar dili" denilmektedir.[43]

1917 yılında, Rusya'nın tümünde yapılan ilk nüfus sayımında, Çar ülkesinde 12.894 Karaimin yaşadığı tespit edilmiştir (bu sayıya Polonya topraklarında yaşayanlar da dahildir). Bunların arasından 9666'sı ana dilleri sorulduğunda "Türkçe" demiştir. 2632'si Rusça konuştuklarını ifade etmiş ve yalnızca 383'ü Yiddish'i kullandıklarını söylemiştir.[44]

Karaim ulusunun dilinin dünyadaki diğer diller arasında önemsiz sayıldığına şüphe yoktur. Onun bu durumu üzüntü vericidir. Şimdi Karaimce çok kullanılmamakta ve konuşulmamaktadır. Sürekli olarak aynı yerde oturmamak ve ayrı birlikler halinde yaşamak, onların birbirinden uzak yerlerde oturmasına yol açmıştır.[45]

Litvanya'da hâlâ Karaimceyi anlayabilen ve günlük konuşmalarında kullanabilen yaklaşık olarak elli kişi vardır. Ukrayna'da sayı sekizdir. Polonya'da ise Karaimce günlük hayatta kullanılmaz. Fakat, halen bu dili hatırlayabilen birkaç kişi vardır. Kırım'da bir zamanlar önemsenen Karaimcenin günümüzde kullanımı azalmış olsa bile, birkaç genç, kitaplardan öğrenerek yaşatmaya çalışmaktadır.

Karaim dili, belirli yapısal özelliklerini ve diğer diller içinde mevcut olmayan pek çok eski Türkçe kelimeleri, bugüne kadar korumuştur. Tanınmış Polonyalı dilci Tadeusz Kowalski, Karaimcenin Türk dilleri için önemini, amberin içindeki sineğin taşlaşmasına benzeterek renkli bir şekilde anlatmıştır. Karaimcenin Türk dillerinin eski özelliklerini yansıtan yönleri saklanmıştır. Bu, dillerin çalışması için vazgeçilmez bir özelliktir.[46]

Diğer taraftan bugün komşu dillerle olan temaslar, bu dillerden kelimelerin Karim diline girmesine sebep olmaktadır.

Slav ve Litvanya kökenli alıntı kelimeler, özellikle konuşma dilinde Karaimcede sık görülmeye başlamıştır. Aşağıdaki kelimeler, Slavcada bilinmektedir. Bağlantı da ve [belki (Fr.) Rusça] burak, pancar, (Polonyaca burak) bul'ba/bul'va patates (belki fr. Beloruss; ayrıca ye çubanı-paralel olarak Karaimce kelimeyle aynı mânâdadır), cegla 'tuğla' (Polonyaca cegla), kimien 'kimyon', lipa ihlamur ağacı-salam 'seman' (Rusça soloma, Polonyaca sloma), vyspa 'ada' (Polonyaca wyspa; Türkçe bir kelime olan otraç ile aynı mânâda kullanılır) vb. Bütün bu alıntı kelimelerde olduğu gibi, diğer bazı Karaimce kelimelerde son hecedeki vurgu düşer. Karaimceye, Polonyacadan, Belurusçadan ya da Rusçadan geçen kelimelerin tespiti zordur. Onun diğer diller içindeki şekli aynı veya benzerdir. Konuşma dilinin sentaksında da Slav etkisi yoğundur.

■ Karaimcenin Troki ağzından bulunan Litvanca kelimeler arasında aşağıdaki kelimeler örnek sayılabilir:

Kupra > Kupra 'hörgüç, kambur' (barat kupratıy adam 'kambur bir adam oraya gidiyor), lupa > Lüpa, 'dudak' Karaimce bir kelime olan erin ile aynı mânâda olan 'lip' [bazıh lupalı' kalın dudaklı (kişi)'], našta > našta 'yük, kucak dolusu' Karaimce kuçah kelimesiyle aynı mânâyâ gelir, şukia > Şuke' kırılmış parça, kıymık', piesta > piesta 'harç', tikri > tikras 'gerçek, dahi' (tikri karın daşım 'benim gerçek/kan kardeşim), varşkia > varške 'curds', vb.

Alıntı kelimeler Karaimcenin yapısına göre morfolojik yönden olduğu gibi fonetik olarak da asimile olmuştur (bir kural olarak uzun vokaller kısalmış ve vurgu son hecedir). Özellikle konuşulan Karaimcede sık sık et-yardımcı fiiline ek olarak ödünç fiillerin (bazen önemsizce kısaltılan) mastarların içeren melez fiiller kullanılır. Örneğin baladot-et-/baladat-et 'çalmak, gürültü etmek, (Litv. Baladoti), bavic-et-'çalmak (Polonyaca bawic sie 'oynamak'), siult-et-'teklif etmek' (Litv.Siülti), tancovat-et-'dans etmek' (Rusça tanceveti), vb.

Edebi dilde Eski İbraniceden alınmış pek çok İbranice kelime vardır. Bunlar, dile 11. ve 12. y.y.'larda Mukaddes Kitap'tan ve diğer dini yazmalardan çeviri yoluyla geçmiştir. Bir Sami dili olan İbranice, Karaimce ile akraba değildir.

İbranice kelimeler ve anlama ait yapılar ilk olarak yazı dilinde, daha sonra konuşma dilinde yer bulmuştur. Karaimce, kendisiyle ilgili olmayan pek çok Farsça ve Arapça kelimeye de sahiptir. Onların arasında dini terimler vardır. Örneğin kieniesa, Karaim tapınağı (kilise), Arapçadan alınma.

Bir Türk dili olarak Karaimce tipik olarak bitişkendir, onun dilbilgisine ait yapısı coğrafi olarak onu saran çekimli Hint-Avrupa dillerinden köken olarak farklıdır. Bitişken dillerdeki kelimeler ve onların şekilleri, gövde veya diğer başka bir şeyle asla birleşmeyen gramatik ekler ve standart tek anlamlı köklerle yapılan ilâveler tarafından geliştirilir. Bu sebeple, bitişken dillerdeki kelime yapısı basit, açık ve kolaylıkla anlaşılabilir. Bu aynılık, hem türetilmiş sözcükler hem de çekimli şekildedir.

Karaimce kelime yapısının en belirgin özelliği, kelime kökünün sonuna sözcük türeten eklerin ilâve edilmesidir. Buna örnek olarak aşağıdaki -cı,-ci, çı, çi ekiyle türetilmiş kelimeleri verebiliriz:

balıh 'balık' > balıh-çı 'balıkçı';

iş 'iş' > iş-çi 'işçi';

saban 'saban' > saban-çı 'sabancı';

sioz 'söz' > sioz-çiu 'konuşmacı';

tioria 'mahkeme salonu' > tioria-çi 'hâkim';

Eklerdeki ünlülerin değişmesi, gövdedeki ünlülere ve ünlü uyumuna olan bağlılıktandır.

Oldukça karışık olan bir ek sistemi, sahiplik grubu içerisinde incelenir. Genellikle Hint-Avrupa dilleri içerisindeki her bir sahiplik zamiri (benim, senin, onun; bizim, sizin, onların) Karaimce içerisinde özel bir sahiplik ekine karşılıktır.

Senin, burada ve bundan başka yalnızca 2. tekil şahsı vurgulamakta kullanılır ve eski bir Karaim kelimesi değildir.

atlam ‘adım’ > atlam-ım ‘benim adımım’

atlam-ıy ‘senen adımın’

atlam-ı ‘onunlanların adımı’

atlam-ım-ız ‘bizim adımımız’

atlam-ıy-ız ‘sizin adımınız’

iş ‘iş’ > iş-im ‘benim işim’

iş-im-iz ‘bizim işimiz’, vb.;

dost ‘arkadaş’ > dost-um ‘benim arkadaşım’

dost-um-uz ‘bizim arkadaşımız’, vb.;

kioz ‘komşu’ > konşu-m ‘benim komşum’

konşu-y ‘senin komşun’

konşu-su ‘onunlonların komşusu’

konşu-m-uz ‘bizim komşumuz’

konşu-y-uz ‘sizin komşunuz’

Sahiplik eklerinin değişkenliği, kökün fonetik yapısına bağlıdır; eğer kökün sonunda ünsüz varsa, daima ek ve gövdenin ünlü uyumu tarafından tayin edilir (atlam, iş, dost kioz); eğer gövde bir ünlüyle biterse (konşu), ünlü uyumu korunur, fakat ekler kısaltılır. Çekimli ekler, aşağıdaki örneklerdeki sıra içerisinde düzenlenir; çokluk, sahiplik ve en sonunda durum ekine sahiptir. Örneğin:

atlam ‘bir adım’

atlam-lar ‘adımlar’

atlam-ım ‘benim adımım’

atlam-lar-ım ‘benim adımlarım’

atlam-ım-ız ‘bizim adımımız’

atlam-lar-ım-ız ‘bizim adımlarımız’

atlam-ım-nın ‘benim adımımın’

atlam-lar-ım-ız-nın ‘bizim adımlarımız’

Ekler, kökler ve onların düzenlenmesindeki basit kurallar arasındaki açık farklılıklar yüzünden Karaimce bir kelimenin morfolojik yapısı bir kervanı andırır: Birincisi bağımsız bir şekil olarak fonksiyonu kısaltılmış kelime, gerektiğinde ona bağlanabilen eklerle bir çeşit makinedir:

sav ‘iyi, sağlıklı’

sav-uh- ‘daha iyi olmak, düzelmek (kelime kökü sav+fiile gelen son ek-uh)

sav-uh-tur ‘tedavi et-’ (savuh-son ek-tur)

sav-uh-tur-uv ‘tedavi’ (savuh tur-t isime gelen son ek-uv)

sav-uh-tur-uv-çu ‘doktor’ (savuhturuv + isime gelen son ek-çu)

sav-uh-tur-uv-çu-lar ‘doktorlar’ (savuhturuvçu+çoğul son ek-lar)

sav-uh-tur-uv-çu-lar-ım ‘doktorlarım’ savuhturuçular+sahiplik bildiren son ek)

sav-uh-tur-uv-çu-lar-ım-ız ‘doktorlarım’+çoğul sahiplik bildiren son ek

sav-uh-tur-uv-çu-lar-ım-ız-dan ‘doktorlarımızdan’ (savuhturuçularımız + ayrılma eki-dan)

■ Kaynaklar:

- Akiner, S., 1995, Sovyetler Birliği'ndeki Türkler, İstanbul (Türkçesi, Tufan Bozpınar-Ahmet Mutu), 364-367.
- Baskakov, N. A., 1964, "Nekotorie Nablyudeniya Nad Sintoksisam Karaïmske Yazıka" (Karaïm Dili Söz Dizimi Üzerine Bazı Müşahadeler), Ural-Altaişhe Jahrbücher, 36, 273.
- Bernard, L., 1956, A Karaite Itinerary Through Turkey In 1641-2, Vakıflar Dergisi, Ankara, S. 3, 315-325.
- Çağatay, S., 1994, Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla, T. T. K. Basımevi, 770-771.
- Firkovičius, M., 1996, Mien Karayçe Uriniam, Vilnius, (Türkçesi, Mehmet Arif Sarıbaş, Basılmamış Bitirme Çalışması, K. T. Ü., 1999-Trabzon).
- Koestler, A., 1993, On Üçüncü Kabile, İstanbul.
- Kuzgun, Ş., 1985, Hazar ve Karay Türkleri, Türklerde Yahudilik ve Dođu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi, Kayseri, Se-Da.
- Öner, M., 1998, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Ankara, 22-23.
- Polkanov, Y. U. A., 1997, Karais-The Crimean Karaites-Turks, Simferopol.
- Starikov, S., 1999, Kırımlı Karaïmler Hakkında, Kalgay, Bursa, S. 14, 16-17.
- Zajaczkowski, A., 1961, Karaïms in Poland, 1/9, 6/8, 6/9.
- Zajaczkowski, W., 1979/1983, Karaylar ve Onların Folkloru, Türk Kültürü Araştırmaları, 17/21 (1/2), 312-362.

Yrd. Doç. Dr. İsmail DOĞAN – İlgi KIVRAKDAL,
Gazi Üniversitesi Kırşehir Fen-Edebiyat Fakültesi /Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 20 Sayfa: 781-789.

■ Dipnotlar:

- [1] Zajaczkowski, A., Karaïms in Poland, 1961, s. 6/8, 6/9.
- [2] Kuzgun Şaban, Hazar ve Karay Türkleri, Türklerde Yahudilik ve Dođu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi, Kayseri, Se-Da, 1985, s. 194.
- [3] Bernard, Levis, A Bernard, Levis, A Karaite Itinerary Through Turkey in 1641-2, s. 315. Karaite Itinerary Through Turkey in 1641-2, s. 315.

- [4] Zajaczkowski, A., a.g.e., (Nemoy L., Karaite Anthology, Excerpts from the Early Literature, Translated from Arabic, Aramaic and Hebrew Sources, New Haven, Yale University Press, 1952, 'Introduction', s. XVII.) s. 6/8, 6/9.
- [5] Starikov, Simeon, Kırımlı Karaimler Hakkında, Kalgay Dergisi, S. 14, s. 16, 17.
- [6] Kuzgun, Ş., a.g.e., s. 195.
- [7] Zajaczkowski, A., a.g.e., (Cf. Philologie Turcicae Fundamenta, C. 1. 1959 'Turkic Languages') s. 1/9.
- [8] Polkanov, A. Y. U., Karais-The Crimean Karaites-Turks, Simferopol, 1997, s. 19, 21.
- [9] Polkanov, A. Y. U., a.g.e., (Alexseev B. s, Oçerk Proishosdeniya Turkisih Narodov Vostoçnoy Evropı V Svete Dannih Kronilogiya//Vors Etnogeneza Turkoyazıçnıh Narodov Sredno Povolçya, Kazan, 1971, -C 232-255) s. 21.
- [10] Polkanov, A. Y. U., a.g.e., s., 21, 22.
- [11] Polkanov, A. Y. U., a.g.e., (Steinigier, F. Bieder von Karaimen und Tataren in Ostlande//Natur und Volk, 1944, -N10, S, 39, 48) s. 23.
- [12] Polkanov, A. Y. U., a.g.e., s. 23.
- [13] Akıner, Sirin, Sovyetler Birliğindeki Türkler, Ocak, 1995 (Türkçesi, Tufan Bozpınar-Ahmet Mutu), s. 364.
- [14] Zajaczkowski, A., a.g.e., s. 1/9.
- [15] Akıner, S., a.g.e., s. 364, 365.
- [16] Zajaczkowski, A., a.g.e., s. 1/9.
- [17] Polkanov, A. Y. U., a.g.e., s. 61, 63, 65.
- [18] Zajaczkowski, W., Karaylar ve Onların Folkloru, Türk Kültürü Araştırmaları, 17/21 (1/2), (1979-1983), s. 312.
- [19] Koestler, A., On Üçüncü Kabile, İstanbul, 1993, s. 8.
- [20] Akıner, S., a.g.e., s. 364.
- [21] Zajaczkowski, A., s. 312.
- [22] Zajaczkowski, A., a.g.e., s. 313.
- [23] Polkanov, Y. U. A., a.g.e., s. 43-45.
- [24] Kuzgun, Ş., a.g.e., (Nemoy, L., Karaites, E. İ., V. VI., 1975, s 607), s. 280.
- [25] Kuzgun, Ş., a.g.e., (Kutluay, Y., İslam ve Yahudi Mezhepleri, 1967, Ankara), s. 282.

- [26] Kuzgun, Ş., a.g.e., (Kohler, K., Karaites and Karaism, J. E., V VI., s 447), s. 282.
- [27] Kuzgun, Ş., a.g.e., (Ankori, Z., Karaites in Byzantiun, 1959, New York-Jarusalem, s 277), s. 282.
- [28] Kuzgun, Ş., a.g.e., (Kohler, K., a.g.e., s 447), s. 288.
- [29] Kuzgun, Ş., a.g.e., (Kohler, K., a.g.e., s 447), s. 288.
- [30] Kuzgun, Ş., a.g.e., s. 288.
- [31] Polkanov. Y. U. A., a.g.e., s. 47.
- [32] Kuzgun, Ş., a.g.e., s. 311-312.
- [33] Zajaczkowski, A., a.g.e., s. 321-340-342-349-355.
- [34] Zajaczkowski, A., a.g.e., s. 316-352-353-354-355.
- [35] Öner, M., Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Ankara, 1998, s. 22-23.
- [36] Baskakov, N., "Nekotorie Nablyudeniya Nad Sintoksisam Karaimske Yazıka (Karaim Dili Sözdizimi Üzerinde Bazı Müşahadeler), Ural-Altaishe Jahrbücher, 36, 1964, s. 273.
- [37] Baskakov, N., a.g.e., s. 273.
- [38] Akıner, S., a.g.e., s. 367.
- [39] Çağatay, S., Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla, A. Ü., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Cilt II., Sayı 5'ten ayrı basım, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1944, s. 770-771.
- [40] Kowalski, T., Lehistan'da Türkler, Ulus Gazatesi, Ankara, 6.6.1935, No: 4977.
- [41] Akıner, S., a.g.e., s. 366.
- [42] Zajaczkowski, W., a.g.e., s. 315.
- [43] Koestler, A., a.g.e., s. 183.
- [44] Koestler, A., a.g.e., s. 216.
- [45] Firkovičius, M., Mien Karayçe Uriniam, Vilnius, 1996 (Türkçesi, Mehmet Arif Sarıbaş, Basılmamış Bitirme Tezi, K.T.Ü., Trabzon, 1999), s. 2.
- [46] Firkovičius, M., a.g.e., s. 3. Taryhy makalalar